

Suomen *no*-partikkeli ja kysymyksiin vastaaminen keskustelussa

HEIDI VEPSÄLÄINEN

Väitöksenalkajaisitelmä Helsingin yliopistossa 20. toukokuuta 2019

Suomen puhekieleen on pesiytynyt salakavalasti ja hyvin tehokkaasti erittäin ärsyttävä piirre – ainakin silloin kun sitä rupeaa seuraamaan. Nonottelu. Tuntuu, että puhe alkaa jo ainakin 70-prosenttisesti pikku sanalla joka ei merkitse mitään. Kysymys on siis *no*-sanasta tai eihän se varsinaisesti ole edes sana, mitään se ei ainakaan tarkoita. (Rantalainen 2013.)

Näin todettiin joitakin vuosia sitten erään paikallislehden pääkirjoituksessa. Aiheen tutkijana voin toki heti korjata muutaman väärinkäsityksen. *No*-partikkeli ei ole mikään erityisen uusi innovaatio, joka on päässyt salakavalasti pesiytymään kieleen, vaan se esiintyy jo ainakin Agricolan kielessä (SSA 1995 s. v. *no*). Lisäksi se, että puhe alkaa 70-prosenttisesti *no*-partikkelilla, on liioittelua, vaikka *no* toki yleinen onkin. Siitä, että se todella on sana, ovat sanakirjojen tekijät olleet jo pitkään vakuuttuneet, mutta siitä, tarkoittaako se mitään, voisimme keskustella pääkirjoituksen kirjoittajan kanssa ja olla ainakin osittain samaa mieltä. Olen itse päätenyt väitöskirjassani toteamaan, että *no*-partikkelilla on jonkinlainen laaja semanttinen ja proseduraalinen merkitys, joka täsmentyy käyttöympäristössään mutta joka itsessään pitää sisällään varsin vähän. Pääkirjoituksen kirjoittaja ilahtuu tästä kuvauksesta varmasti.

Jo lyhyt Google-haku osoittaa, että monet kielenkäyttäjät jakavat mielenkiintoni *no*-partikkelin käytön tarkasteluun. Osalla näkökulma on tosin varsin negatiivinen: liiallinen *no*-sanana käyttö ärsyttää, se koetaan turhaksi ja se halutaan jopa kieltää. Toiset taas pohdiskelevat partikkelille erilaisia hauskoja käyttöyhteyksiä tai esittävät analyyseja sen käytöstä. Esimerkiksi erään blogin kommentoija kuvaa *no*-partikkeliä seuraavasti:

No

On tauko ja pyssäys

Sellainen merkitys jotta Tuumataanpa
Tai ollaanpa odottavalla kannalla
Avataanpa korvat¹

Kirjoittaja on päätenyt hyvin samanlaiseen näkemykseen kuin Paavo Ravila (1945), joka esitti, että *no*-partikkelin tehtävä on antaa puhujalle lepoetki tulevan puheen suunnitteluun. Blogikommenttoija vie kuitenkin ajatuksen vielä hieman pidemmälle ja kuvaa partikkelia myös sen vuorovaikutteisyyden kautta: sillä ilmaistaan odottavalla kannalla olemista ja korvien avaamista. Blogikommentissa on lisäksi kolme kehotusta: *tuumataanpa*, *ollaanpa odottavalla kannalla* ja *avataanpa korvat*. Nämä tekisi mieli tulkita vastaanottajalle suunnatuiksi, jolloin kirjoittajan kielinäkemyks muuttuisi asteen verran keskustelunanalyttisemmaksi. Partikkeli ei olisikaan vain heijastus puhujan sisäisestä prosessista vaan viesti vastaanottajalle ja kutsu yhteiseen tekemiseen. Joka tapauksessa kielinäkemyksestä riippumatta kirjoittaja käsittelee *no*-partikkelia jonakin sellaisena, jolla on puheessa tehtävä, eikä puheen häiriötekijänä.

Ne kielenkäyttäjät, jotka ovat ärsyyntyneet sanasta, tekevät kahdenlaisia havainnoja, ja mielenkiintoista kyllä, nämä ovat samat havainnot, joista itsekin lähden liikkeelle tutkimusta aloittaessani. Ensinnäkin huomiota saa se, että *no*-partikkeli on yleinen. Itse asiassa se on aivan kaikkialla tai, kuten itse totean, partikkelin mahdollisten esiintymisympäristöjen skaala on laaja. Toisaalta sen yleisyys lienee syynä sille, että hakusanat ”nonottelu” tai ”*no*-sana” eivät saa läheskään yhtä paljon Googlen hakuosumia kuin ”niinkuttelu” ja ”*niinku*-sana”, joka vaikuttaa olevan monien lempinöhokki. Sitä, mikä on kaikkialla, ei kuule kovin helposti, ellei sitä rupea tietoisesti seuraamaan. Jotkut raportoivatkin, etteivät itse tule puheessa *no*-partikkelia koskaan käyttäneeksi, mikä kertoo siitä, miten huomaamaton osa vuorovaikutusta se on. Voin melko suurella varmuudella veikata, että he kaikki käyttävät sitä.

Sen sijaan on joukko ihmisiä, jonka tiedetään varmasti ylikäyttävän sanaa *no* – urheilutoimittajat ja urheilijat. Ylipäättään haastattelutilanteet, siis kysymykset ja eritoten vastaukset, ovat sellaisia ympäristöjä, joissa *no* tuntuu herkästi nousevan tietoisuuteen. Niissä se tuntuu olevan erityisen ärsyttävä, sillä siitä, mitä se tekee erityisesti vastauksen alussa, ei tunnu saavan mitään otetta. Tämä ärsyttävyyks lienee myös suurin syy sille, että tutkimukseni analyysista valtaosa käsittelee vastauksia. Partikkelin tehtävien tuntemattomuus ärsytti sen verran, että ne oli pakko selvittää.

Tutkimuksessani kävi ilmi, että *no*-partikkeli on keskustelussa suurin piirtein yhtä yleinen siirtymän tekevissä puheenvuoroissa ja puheenvuoroissa, joissa se toimii vastauksena. Siirtymän se aloittaa kahdessa paikassa puheenvuoroa: vuoron alussa ja laajemman vuoron sisällä. Tällainen laajempi vuoro voi olla esimerkiksi kertomus tai mitä ilmeisimmin vaikkapa sähköpostiviesti, kuten yksi blogikommenttoija kuvailee:

Käytän sitä nimittäin aika paljon jonkinlaisen uuden lauseen aloitusmerkkinä kun kirjoittelen vähän pidempää sähköpostia. ”No” on ikäänkuin vaihdekepin ko-

¹ Blogikommentti. <http://pekkalampelto.vapaavuoro.uusisuomi.fi/vapaa-aika/122592-sanan-no-merkitys#comment-1792828> (25.10.2019).

lahdus tai pienoinen suuntavivun väännös joka pysäyttää edellä esitetyn ajatusrakennelman hetkeksi. Sitä seuraa yleensä joko hienoinen vaihtoehtoinen ajatus tai omaa spekulointiani edellä esittämäni asiasisältöön.²

Vaihdekeppi siis ohjaa ja korjaa meneillään olevaa puhetta, kuten olen itse päätenyt asiaa kuvaamaan. Partikkeli osoittaa, että meneillään on jokin laajempi kokonaisuus, projekti, jonka osaksi alkava lausuma tai vuoro asettuu. Tämän varassa toimii myös *no*-alkuisen kysymyksen esittävä haastattelija: kysymys on osa jatkumoa ja looginen seuraava askel siinä kokonaisuudessa, joka haastattelusta halutaan muodostuvan.

Responsiivisten toimintojen eli vastausten analysoinnissa ihmisten huomio kiinnittyy intuition pohjalta usein negatiiviseen: oletetaan, että *no*-partikkeli ilmaisee jonkinlaista ongelmaa. Näin kirjoittaa eräs blogisti otsikolla ”Sanan ’no’ merkitys”:

Minusta *no*-sanalla puhuja ikään kuin pienimuotoisen vastustelun jälkeen 1. hyväksyy tapahtuneen tai 2. vastapuolen ajattelun tai asenteen.

1.

- ”No, kylläpä sataa paljon vettä.”

2.

- ”Miksi heräsit näin myöhään?”

”No, kun väsytti.”

Asiat eivät ikään kuin mene ihan täysin putkeen puhujan mielestä, jolloin hän *no*-sanalla kokoaa itsensä, jonka jälkeen pelaa tapahtuneen tai vastapuolen säännöillä. (Lampelto 2012.)

Analyysina tämä on varsin osuva. Kutsun tutkimuksessani tällaista vastapuolen ajattelun ja asenteen hyväksymistä ja tämän säännöillä pelaamista projektin tunnistamiseksi ja vastaanottamiseksi. Projekti on karkeasti ottaen se, mitä keskustelussa kulloinkin käsitellään. Kun keskustelukumppani kysyy *miksi heräsit näin myöhään*, voi olla, ettei hän pelkästään tahdo tietää syytä myöhään heräämiselle vaan hän tahtoo myös tuoda ilmi, että toisen olisi pitänyt herätä aikaisemmin. Aloittamalla vastauksensa *no*-partikkelilla, *no, kun väsytti*, vastaaja osoittaa tunnistavansa tämän pyrkimyksen. Toisaalta, koska ihmiset tekevät kysymyksillä monenlaisia asioita, ei myöhään herännyttä kuulustelevan tarvitse suinkaan olla liikkeellä syyttävällä mielellä. Hän saattaa myös esimerkiksi udella meheviä juoruja edellisillan juhlista, jolloin tilanne ei välttämättä ole lainkaan se, että asiat eivät olisi menneet täysin putkeen. Myös tällöin vastaaja osoittaa samalla partikkelilla tunnistaneensa, mihin kysyjä pyrkii.

Oletus siitä, että jollakin partikkelilla pelkästään tuotaisiin esiin jotakin ongelmallista, on luonnollinen. Silloin, kun jotakin täysin normaalia ja tavanomaista tapahtuu, ei siihen kiinnitä huomiota. Silloin taas, kun jotakin epätavallista tai harmillista tapahtuu, huomio kiinnittyy helposti myös kieliasuun. Intuition pohjalta tehty analyysi

2. Blogikommentti. <http://pekkalampelto.vapaavuoro.uusisuomi.fi/vapaa-aika/122592-sanan-no-merkitys#comment-1792921> (25.10.2019).

on siis siinä mielessä ongelmallinen, että aivojen muistin varassa tuottama aineisto on vääristynyttä.

Sen sijaan tarkastelemalla nauhoitettua keskusteluaineistoa tutkija voi esimerkiksi vertailla kaikkia niitä vaihtoehtoja, joilla on mahdollista vastata usein vaikkapa puhelinkeskustelun alussa kuultavaan kysymykseen *missä sä oot*. Vastaaja voi sanoa *kotona* tai *mä oon kotona*. Toisaalta hän saattaa sanoa *no kotona* tai *no mä oon kotona*. Vaihtoehdot eivät toki lopu tähän. Hän voi myös sanoa *mä tuun ihan just* tai vaikkapa *mä en oo ihan varma*. Kaikki näistä vastaavat kysymykseen *missä sä oot*.

Tarkalleen ottaen ainoastaan neljä ensimmäistä vastauksista antaa pyydetyn informaation eli vastaajan sijainnin. *Mä tuun ihan just* ei kerro, missä vastaaja on juuri nyt. Samalla se kuitenkin kertoo meille ulkopuolisina tarkkailijoina tilanteesta eniten. On helppo päätellä, että keskustelijat ovat sopineet tapaavansa jossakin lähiaikoina ja että kysyjä ehkä jo odottaa vastaajaa, joka on matkalla. Vastauksesta näkyy heidän yhteinen tietonsa: vastaaja tietää, että toinen ei kysele hänen sijaintiaan muuten vain vaan selvittääkseen, milloin hän on perillä, ja kysyjä voi luottaa, että vastaaja tietää sen.

Parhaiten tiedonhaun täyttää yksikertainen vastaus *kotona*, mutta samanaikaisesti se sisältää kaikkein vähiten jaettua tietoa. Vastaaja ei osoita merkkiäkään siitä, että tietäisi, miksi hänen sijaintiaan kysytään, vaan hän ainoastaan kertoo sijainnin ja siirtää vuoron takaisin kysyjälle. Lauseen muotoinen vastaus, *mä oon kotona*, sisältää asteen verran enemmän tietoa. Olen kuvannut sitä riittäväksi, eli sillä vastaaja osoittaa tulkinneensa, että hänen konkreettinen fyysinen sijaintinsa oli juuri sitä, mitä kysyjä halusikin tietää, eikä hän kysynyt sitä selvittääkseen jotakin muuta.

No mitä sitten *no*-partikkeli tuo vastaukseen? *No*-alkuisia vastauksia on tässä kahdenlaisia, lauseen ja lausekkeen muotoisia, ja ne ovat tehtäviltään erilaisia. Vastamalla kysymykseen *missä sä oot* lausevastauksella *no mä oon kotona* vastaaja kertoo paitsi sijaintinsa myös sen, että hän tulkitsee kysymyksen liittyvän johonkin. Tämä jokin voi olla esimerkiksi aiemmin tehty yhteinen suunnitelma, mutta vastaus itsessään ei kerro, tietääkö vastaaja, mitä tähän suunnitelmaan liittyvää keskustelukumppanilla on sanottavanaan. Hän ainoastaan osoittaa tiedostavansa, että kysymys on johtamassa johonkin, ja tarjoaa lausevastauksella asian eteenpäin viemisen kannalta riittävänä tietona oman sijaintinsa. Hän saattaa jatkaa itse vuoroaan vaikkapa sanomalla *no mä oon nyt viel kotona et mä luulen et mä oon siellä joskus yhdeltä*, jolloin hän esittää samalla tulkinnan siitä, että keskustelukumppani on halunnut tietää, onko hän jo lähtenyt tai milloin hän on perillä. Toisaalta hän voi jättää vastauksensa pelkkään vastauslausumaan *no mä oon nyt viel kotona*, jolloin jää kysyjän velvollisuudeksi todeta, mitä tämä tarkoittaa yhteisten suunnitelmien kannalta, esimerkiksi sanomalla *okei, eli sä oot sit täällä joskus yhden maissa*. *No*-alkuisella lausevastauksella vastaaja siis osoittaa tietävänsä, että nyt käsitellään asiaa, joka on hänen tämänhetkistä sijaintiaan laajempi. Viimeisenä vaihtoehtona vastaaja voi myös vastata sijaintinsa tiedusteluun *no kotona*. Sen voi sanoa useammanlaisella intonaatiolla, ja eri vaihtoehdot välittävät erilaista affektia. Yhteistä näille vastauksille on se, että kysyjän ja vastaajan projektit eivät käy yksiin. Olen kuvannut tätä projektin vastustamiseksi, mutta mistään konkreettisesta vastarinnasta ei välttämättä ole kyse. Voi olla, että vastaaja pitää kysymystä turhana, itsestään selvänä tai ihan vain ärsyttävänä uteluna. Toisaalta vastaaja saattaa

myös esimerkiksi vihjata, että hänellä on mielenkiintoisempaa kerrottavaa kuin mitä hän tulkitsee kysyjän odottavan. Niinpä myös se, mitä kaikkea vastustaminen voi tarkoittaa, riippuu monesta tekijästä, eivätkä *no*-partikkeli ja kysymyksen muoto vielä itsessään kerro sitä, mitä tilanteessa on tapahtumassa.

Kysymyksen tulkinta on avainroolissa siinä, miten vastaaja rakentaa vastauksensa. Samaan kysymykseen voi vastata useammalla tavalla – lauseella, lausekkeella, partikkelilla tai ilman partikkeliä – ja kaikilla näistä piirteistä on oma tärkeä roolinsa. Silloin, kun vastaus alkaa *no*-partikkelilla, partikkeli kertoo, että vastaaja on tunnistanut jonkinlaisen projektin, ja vastauksen muodosta, lausevastauksesta tai lausekkeesta, käy ilmi, millä lailla vastaus suhteutuu tähän projektiin.

Yksikään näistä vastausvaihtoehdoista ei toimi pelkästään tiedon siirtämisenä vastaajalta kysyjälle. Jopa partikkeliton lausekevastaus ”kotona”, joka antaa vähiten tietoa siitä, miten vastaaja on tulkinut kysymyksen, sisältää yhdenlaista tietoa, jonka varassa kysyjän on rakennettava oma seuraava vuoronsa.

Yksi yksittäinen partikkeli, kuten *no*, voi siis tehdä melko suurenkin eron siihen, miten jokin vuoro tulkitaan. Se ei kuitenkaan tee sitä yksin. *No* on osa kokonaista puheenvuoroa, jolla on tietynlainen rakenne, prosodia ja tehtävä. Tämä puheenvuoro on osa laajempaa toimintakokonaisuutta, sekvenssiä, joka rakentuu useammasta puheenvuorosta. Lisäksi koko ajan mukana on keskustelijoiden yhteinen tieto, tausta ja keskusteluhistoria. Partikkelin merkitys syntyy tilanteessa, mikä voi toki jonkun mielestä tarkoittaa sitä, että *no*-partikkeli ei tarkoita mitään. Se, ettei *no*-partikkelille ole hahmotettavissa mitään yksiselitteistä ydinmerkitystä, ei kuitenkaan tarkoita vielä mitään. Ihminen ei tee tulkintoja vain erillisistä sanoista, vaan käyttää sanoja, kuten *no*-partikkeliä, tehdessään tulkintoja maailmasta ja muiden ihmisten toiminnoista, asennoitumisesta ja päämääristä. Sanoilla on tarkoitus.

Lähteet

- LAMPERTO, PEKKA 2012: Sanan ”no” merkitys [blogikirjoitus] <http://pekkalamperto.vapaa-vuoro.uusisuomi.fi/vapaa-aika/122592-sanan-no-merkitys> (25.10.2019).
- RANTALAINEN, PAAVO 2013: Nonottelu on vallannut puheen [pääkirjoitus]. *Viisyykkönen*. Julkaistu 11.6.2013 <https://www.viisyykkonen.fi/pääkirjoitukset/nonottelu-vallannut-puheen>.
- RAVILA, PAAVO 1945: Lauseeseen liittyneet irralliset ainekset. *Virittäjä* 49 s. 1–15.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. *Etymologinen sanakirja*. 1 L–P. Suomalaisen kirjallisuuden seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1995.

Heidi Vepsäläinen: *Suomen no-partikkeli ja kysymyksiin vastaaminen keskustelussa*. Helsinki: Helsingin yliopisto 2019. Kirja on luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-5189-6>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@helsinki.fi